

ХОРИЖ ТАЖРИБАСИГА АСОСЛАНГАН ОИЛА-ТУРМУШ МУНОСАБАТЛАРИ ДОИРАСИДАГИ ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ: ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШДА МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Ражабов У.Р. -

*ЎзР ИИВ Маънавий-маърифий ишлар ва
кадрлар билан таъминлаш департаменти
Жисмоний ва жанговар тайёргарликни
ташқил этиш бошқармаси бошлиғи
подполковник*

Бугунги глобаллашув жараёнлари, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар ва жамият ҳаётидаги трансформациялар оила институтига ҳам жиддий таъсир кўрсатмоқда. Оила – жамиятнинг асосий бўғини сифатида инсон камолотини таъминлайдиган, ижтимоий барқарорликни сақлайдиган муҳим ижтимоий институт ҳисобланади. Бироқ сўнгги йилларда дунё миқёсида, шу жумладан Ўзбекистон Республикасида ҳам оила-турмуш муносабатлари доирасида содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар сонининг ортиб бориши ушбу соҳадаги муаммоларни чуқур илмий таҳлил қилишни тақозо этмоқда.

Оилавий низолар замирида юзага келаётган ҳуқуқбузарликлар ва жиноятлар нафақат муайян шахслар манфаатига, балки жамият ва давлат хавфсизлигига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Хусусан, оилада зўравонлик, тазйиқ ва таъқиб, маиший жанжаллар асосида содир этиладиган тан жароҳати етказиш, қотиллик, ўз жонига қасд қилиш, аёллар ва болаларга нисбатан зўравонлик ҳолатлари криминалогик жиҳатдан ўта хавфли ижтимоий ҳодиса сифатида намоён бўлмоқда. Бундай жиноятлар кўп ҳолларда яширин характерга эга бўлиб, уларнинг ўз вақтида аниқланмаслиги ва профилактик чора-тадбирларнинг самарасизлиги оқибатида оғир ижтимоий оқибатларга олиб келади.

Шу нуқтаи назардан, оила-турмуш муносабатлари доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш масаласи жиноятчиликка қарши курашиш тизимининг устувор йўналишларидан бири сифатида қаралиши лозим. Мамлакатимизда сўнгги йилларда мазкур соҳада қатор қонунчилик ҳужжатлари қабул қилинган, институционал механизмлар такомиллаштирилган, профилактика субъектларининг ваколатлари кенгайтирилган. Бироқ амалий тажриба шуни кўрсатмоқдаки, мавжуд чора-тадбирлар ҳар доим ҳам кутилган натижани бермаяпти, профилактика ишларида тизимли муаммолар сақланиб қолмоқда. [2,6]

Хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш шуни кўрсатадики, ривожланган мамлакатларда оилавий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда комплекс ёндашув, яъни ҳуқуқий, ижтимоий, психологик ва институционал механизмларни уйғун ҳолда қўллаш самарали натижа бермоқда. Хусусан, оилавий зўравонликни барвақт аниқлаш, хавф гуруҳларини мониторинг қилиш, жиноят содир этишга мойил шахслар билан индивидуал профилактик ишларни ташқил этиш, жамоатчилик институтларини фаол жалб қилиш каби механизмлар хорижий амалиётда ўзининг ижобий самарасини исботлаган.

Шу билан бирга, ҳар бир давлатнинг миллий, маданий ва ҳуқуқий хусусиятларини инобатга олмасдан хориж тажрибасини тўлиқ кўчириш мақсадга мувофиқ эмас. Шу сабабли илғор хорижий тажрибани танқидий таҳлил қилиш, уни миллий қонунчилик ва амалиёт билан уйғунлаштирган ҳолда жорий этиш муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, жиноятчиликка қарши курашда профилактикага устувор аҳамият бериш, жазолаш эмас, балки ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қаратилган ёндашувни кучайтириш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Мазкур мақолада хориж тажрибасига асосланган ҳолда оила-турмуш муносабатлари доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизими чуқур таҳлил қилинади, жиноятчиликка қарши курашиш жараёнида мавжуд муаммолар аниқланади ҳамда уларни бартараф этиш бўйича илмий-амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилади. Тадқиқот натижалари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, профилактика инспекторлари, ижтимоий

хизматлар ҳамда соҳада илмий изланиш олиб бораётган тадқиқотчилар учун амалий аҳамиятга эга бўлади.

Оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликларни олдини олиш бўйича кўпгина ривожланган давлатлар, хусусан АҚШ, Канада, Буюк Британия, Франция каби давлатларнинг тажрибалари ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради. Ҳозирда дунёнинг 100 дан ортиқ давлатларида оиладаги зўравонликнинг олдини олиш бўйича махсус қонунлар қабул қилинган бўлиб, улар доирасида оиладаги низоларни ҳал қилиш, ундан жабрланган шахсларга тиббий, рухий, ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш бўйича махсус бошпаналар ташкил этиш ҳамда унинг профилактикаси бўйича самарали фаолиятни ташкил этиш механизмлари яратилган. [1,2]

АҚШда 1994 йилда “Аёлларга нисбатан зўравонликка қарши кураш ҳақида” ги қонун (the Violence Against Women Act) аёлларга қарши зўравонлик ҳолатларини олдини олишга қаратилган. АҚШда 1999 йилда оиладаги зўравонлик жабрланувчилари учун мўлжалланган алоҳида турар жойлар очишни молиялаштириш 3 бараварга оширилган ҳамда оилада зўравонлик ишлатган шахсларни тарбиялашга қаратилган юзлаб дастурлар ишлаб чиқилган. АҚШда Адлия ҳамда Соғлиқни сақлаш вазирлиги ўзаро ҳамкорликда оиладаги зўравонликка қарши қаратилган дастурларни ишлаб чиқиб, Адлия вазирлиги таркибида “Аёлларга нисбатан содир этиладиган зўравонликларга қарши курашиш бўлими” ташкил этилган.

АҚШ Конгресси томонидан қабул қилинган 1994 йилдаги “Аёлларга нисбатан зўравонликка қарши кураш ҳақида”ги қонунига асосан “мурожаатлар линияси” ташкил қилиниб, унинг фаолияти кечаю-кундуз мутахассис операторлар томонидан оиладаги зўравонликдан жабрланган шахсларга бепул ёрдам кўрсатиш бўйича ташкил этилган. Зарур ҳолларда таржимон хизматлари ташкил этилиб, оператор қўнғироқни жабрланувчи яшаш худудида жойлашган вақтинчалик яшаш марказлари, улардан тиббий ва рухий (психологик) ёрдам олишлари ҳамда юридик маслаҳатлар каби ижтимоий хизматлар кўрсата оладиган бошқармаларига бепул улаб бериши мумкин. [2,4; 2,6]

Жабрланувчи шахслар миллий тармоқда ташкил этилган қуйидаги йўналишлардаги ишонч телефонларига қўнғироқ қилишлари мумкин:

а) жинсий зўравонлик жабрланиш ҳавфи вужудга келганда;

б) зўрлаш, номусга тегиш ҳолатлари ҳақида хабар бериш учун;

в) болаларга нисбатан кўрсатилаётган шафқатсиз муносабатларга доир муаммолар бўйича;

г) зўравонликдан жабрланганларга қандай хатти-ҳаракатларни амалга оширишлари бўйича.

Бугунги кунда АҚШда оилада зўрлик ишлатишнинг олдини олишга қаратилган чоралар натижасида оиладаги зўравонлик жиноятлари сони 21%га, ўз турмуш ўртоғи томонидан ўлдирилиш ҳолатлари эса 60%га камайган.

АҚШда оиладаги зўравонлик жабрланувчилари учун 1,5 минг марказлар, алоҳида уйлар ташкил қилинган бўлиб, ушбу марказларга оиладаги зўравонликдан жабрланган шахслар мурожаат этишади. Ушбу марказларга уйида оила аъзолари томонидан калтакланган, хўрланган, жабр-зулмга дучор бўлаётган аёллар, қариялар, вояга етмаганлар мурожаат қилади.

Статистик маълумотларга кўра, ҳар учтадан битта америкалик хотин-қизлар жинсий зўравонликка дучор бўлишган. Шунингдек, АҚШда 12 ёшдан 16 ёшда бўлган қизларнинг 83% турли зўравонликларга дучор бўлишади.

Канада давлатида оиладаги зўравонликни бартараф этиш бўйича етакчи давлат деб, тан олинган. Мазкур мамлакатнинг Жиноят кодексига 1994 йилда аёллар ва болаларни зўравонликдан ҳимоя қилишга қаратилган чоралар тизимини назарда тутадиган қўшимчалар киритилган. С-127 қонун лойиҳаси Жиноят кодексининг бир қисмига айланиб, унда номусга тегиш жиноятини “Жинсий ҳуқуқбузарликлар, ижтимоий ахлоқ ва жамоат тартибига қарши ҳуқуқбузарликлар” қисмидан олиб “Шахс ва унинг шаънига қарши ҳуқуқбузарликлар”

қисмига ўтказиш назарда тутилган. [3,2]

Канада давлатида аёлларга зўрлик ишлатишга қарши қаратилган ва тегишли тезкор чораларни кўриш бўйича Коалиция тузилган. Унга асосан Канадада 6 декабрь аёлларга нисбатан зўрлик ишлатишга қарши кураш куни деб эълон қилинган. Чунки, оиладаги зўравонликнинг ижтимоий хавфи бир ёки бир неча шахсга жисмоний ва руҳий зарар етказишда намоён бўлади.

Канада давлатида оиладаги зўравонликни олдини олиш бўйича қуйидаги тажрибалар мавжуд:

1) Кризис марказлари ташкил этилиб, уларнинг сони эҳтиёждан келиб чиқиб кўпайтирилган;

2) Соғлиқни сақлаш вазирлигида оиладаги зўравонлик ҳолатларини таҳлил қиладиган ва умумлаштирадиган марказ очилган;

3) Мамлакатда оиладаги зўравонликнинг салбий жиҳатларини кўрсатувчи 50дан ортиқ фильмлар тайёрланган ва намойиш қилинган;

4) “Юзма-юз” деб номланган оиладаги зўравонлик ҳолатларини ёритиб борувчи ижтимоий нашр жорий қилинган;

5) Ижтимоий ҳимоя ходимларини тайёрлаш программалари тузилган.

Канадада ҳар бир зўрлик аломати алоҳида эътиборга олинishi ва ҳар томонлама чуқур кўриб чиқилиши таъминланиши белгиланган. Гап шундаки, оиладаги зўрликлардан жабрланган ёки шикоят қилган шахсларнинг оилавий турмуш шароити, оилавий аҳволи, оиладаги низоларнинг сабаб шароитлари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар эътиборидан четда қолмаслиги учун қатъий назорат ўрнатилган. Ушбу сиёсатга асосан федерал даражадаги органлар маҳаллий органлар билан, давлат органлари эса нодавлат органлари билан ушбу йўналишда ҳамкорликда фаолият олиб бориши йўлга қўйилган.

Буюк Британия Адлия вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги ва статистика бошқармасининг 2017 йилдаги “Англия ва Уэльсда жинсий зўравонлик” номли маърузасида бу давлатда ҳар йили 85 минг одам жинсий зўравонликка дучор бўлаётганлиги таъкидланган. Шулардан 73 минг нафари хотин-қизлар ва 12 минг нафари эркак ва ўғил болаларни ташкил этган. Ҳар куни 230 та жинсий зўравонлик содир бўлиб, 16 ёшдан юқори бўлган ҳар бешта хотин-қиздан биттаси турли хилдаги жинсий зўравонликка дучор бўлишган. Англия ва Уэльсда умумий жиноятлар тушиб бораётган бир пайтда айнан жинсий зўравонлик билан боғлиқ бўлган жиноятлар 29% га кўпайган.

Бундай ҳолатларни олдини олиш мақсадида Буюк Британия 2017 йил 22 февралда “Оиладаги зўравонлик: Британия кўзгусида” номли қонунни қабул қилган. Мазкур қонун қабул қилинишидан олдини Британия давлатида оиладаги зўравонлик масалалари таҳлил этилиб, зўравонликдан биринчи марта жабр кўрган кўпгина аёллар камдан кам ҳолатларда полицияга бориб мурожаат қилишлари аниқланган. Бу эса, аёлларни йиллар давомида зўрликдан жабрланиб яшашига олиб келган. Ушбу масалада (Women’s Aid England) “Оиладаги зўравонликка қарши курашишда ҳомийлик қиладиган миллий ташкилот” томонидан тадқиқот олиб борилиб, сўров ўтказилган. Шунда 510 та аёлдан унга нисбатан оилада зўравонлик бўлганда полицияга мурожаат қилган ёки қилмаганлиги сўралганида уларнинг 48,2% (246 та аёл) зўравонлик ҳақида бир йилдан ортиқ муддат ўтгандан сўнг мурожаат этганлигини таъкидлаган. Шунингдек, 9,4% (48 та аёл) эса анча муддатдан кейин, 32,3% (164 та аёл) бир йилдан кам 1 йил ичида мурожаат этгани, 19,2% (98 та аёл) ўзларига нисбатан ишлатилган хатти-ҳаракат зўрлик эканлигини билишмаган. Фақатгина, 0,4% (2та аёл) бу масалада жавоб бериша олмаган.

Британияда оиладаги зўравонликдан жабрланишларнинг олдини олиш борасида ишонч телефонлари ҳам мавжуд бўлиб, улар нафақат аёллар ва болаларга балки оилавий муаммоларни ҳал этишга қийналаётган эркаклар учун ҳам фаолият юритади. Шунингдек, Британияда бир неча тилларда оиладаги зўравонлик ҳолатларининг олдини олиш усуллари ва лозим бўлган ҳаракатлар юзасидан қўлланмалар чоп этилган бўлиб, ушбу чора ҳам аёллар ҳуқуқларини ўз вақтида ҳимоя қилинишини таъминлашга хизмат қилмоқда.

Францияда 2005 йилдан бошлаб, оилада зўравонлик содир этган эркакка нисбатан аёл томонидан ариза ёзиб, бу ҳақида ёрдам сўраб мурожаат этилганида, аёлларни ўз оиласидан вақтинчалик узоқлашишини таъминлаш бўйича аниқ чораларни кўриш амалиёти жорий қилинган. Ушбу давлатда 2007 йили “Болаларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш тўғрисида”ги қонун қабул қилинган бўлиб, болаларга нисбатан зўравонлик ҳолатлари кузатилганда тезкорлик билан давлат ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга мурожаат қилиш лозим эканлиги белгиланган.

Ушбу маълумотларни била туриб ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хабар бермаган шахслар 3 йилгача озодликдан маҳрум қилиниши ёки 45 минг евро миқдорда жаримага солиниши мумкин бўлган.

Бундан ташқари, Францияда бир қатор аёллар мурожаат қилиши мумкин бўлган марказлар мавжуд бўлиб, уларга мурожаат қилиш учун “3919-ишонч телефони”га қўнғироқ қилиш амалиёти мавжуд. Агарда, оиладаги ҳолат шуни талаб қилса, зўравонликдан жабрланганлар учун ташкил этилган уйларга бориб яшаш таклиф қилинади.

Айрим мамлакатлар амалиётида оиладаги зўравонлик олдини олиш борасида, ушбу масалалар бўйича иш олиб бориш учун полициячи аёллар ёки фуқаролардан бўлган хизматчилар махсус тайинланган. Бундай полициячи аёллар ва махсус гуруҳлар аҳоли ўртасида зўравонлик масалалари юзасидан сўровлар ўтказиб боради. Мисол учун, Аргентина, Бразилия, Перуда аёллар ишловчи полиция участкалари ташкил этилган бўлиб, уларнинг вазифаси оилада зўравонлик содир этилишини олдини олишдан иборат.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2-жилд. –Т., 2006. – Б. 38.
2. Абдурасулова Қ. Аёллар жиноятчилиги // Ҳаёт ва қонун. 2004. – №4. – Б. 71-72.
3. Абдурасулова Қ.Р. Аёллар жиноятчилигининг жиноят ҳуқуқий ва криминологик муаммолари: юрид. фан. док-ри. дисс-я. –Т., 2006. –Б. 117-118.
4. Абзалова Х.М. Одам ўлдиришга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. Юридик фанлар доктори (Doctor of Science) диссертацияси автореферати. –Т., 2020. – Б.19.
5. Антонян Ю.М. Причины преступного поведения. –М., 1992. –С. 114.
6. Бердиев Ш. Вояга етмаганлар ҳуқуқлари. Ҳуқуқшунос-юрист. 2008. №3.-14 б.
7. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция (1989 йил), 6-10 моддалар.
8. Болаларга нисбатан зўравонлик бўйича бутунжаҳон ҳисоботи. –Т., 2009, –Б. 174.
9. Жиноят ҳуқуқи. Махсус қисм: Дарслик. / Р.Қабулов, М.Рустамбаев, А.Отажонов ва бошқалар. / Масъул муҳаррир: Ш.Икрамов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2014. – Б. 50.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада жиноятчиликка қарши кураш жараёнида оила-турмуш муносабатлари доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича хорижий давлатлар тажрибаси таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: жиноятчиликка қарши кураш, оила-турмуш муносабатлари, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется зарубежный опыт профилактики правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений в контексте борьбы с преступностью.

Ключевые слова: борьба с преступностью, семейно-бытовые отношения, профилактика правонарушений.

RESUME:

This article analyzes international practices in preventing domestic and family-related offenses within the broader context of combating crime.

Keywords: crime prevention, domestic and family relations, offense prevention.